

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНІ ТА ПРИКЛАДНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 159.96

КУЗНЕЦОВ Олексій Ігорович

*здобувач кафедри психології Харківського національного педагогічного
університету імені Г.С. Сковороди*

ПСИХІЧНІ СТАНИ СТУДЕНТІВ У РІЗНИХ СИТУАЦІЯХ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ВИШІ

У статті представлено аналіз психічних станів студентів у різних навчальних ситуаціях. Показано, що психічні стани у навчальній діяльності студентів відбивають особливості перебігу пізнавальних, емоційно-вольових та індивідуально-психологічних процесів протягом різних навчальних ситуацій. Психічні стани студентів на семінарському занятті відрізняються інтегративною природою, багатоплановістю переживань, лекція активізує меншу кількість психічних станів, є менш стресогенною, під час занять у домашніх умовах психічні стани характеризуються більшою чіткістю, менш розгорнутим переживанням труднощів і проблем навчальної діяльності.

Ключові слова: *психічні стани, емоційні стани, навчальна діяльність, навчальні ситуації, психічні стани на лекції, семінарі та при підготовці вдома, кластерний аналіз.*

Актуальність дослідження. Вивчення психічних станів суб'єктів навчальної діяльності має особливе значення для психологічної науки, оскільки саме вони є регуляційною реальністю їхньої особистості. Психічні стани у вітчизняній психології розглядаються як якісно однорідні прояви всіх психічних компонентів у певний проміжок часу і виступають як єдність, цілісність всіх психічних елементів. Така цілісність характеризується відносною стабільністю, особливою структурою, змістом. У психічних станах знаходить своє вираження міра активності функціонування психіки людини, що виступає інтенсивністю перебігу та модальністю (якістю) психічних процесів і властивостей.

Загалом психічні стани відбивають все, що в даний проміжок часу відбувається у психіці особистості, зокрема особливості перебігу пізнавальних, емоційно-вольових та індивідуально-психологічних процесів.

Психічні стани є не тільки внутрішніми процесами, що позначені тим чи іншим емоційним тоном і які проявляються в зовнішніх діях людини, а й чинять вплив і на протікання діяльності. Таким чином, психічні стани мають визначну роль у протіканні навчально-професійної діяльності студентів.

Психічні стани, виступаючи як один із компонентів психіки, є порівняно новою і маловивченою категорією. Дослідженню проблеми психічних станів присвячені роботи Н.Д. Левітова, Ю.Є. Сосновікової, В.А. Семиченко, Л.М. Балабанової, В.А. Ганзена, І.В. Волженцевої, Л.Г. Дикої, А.О. Прохорова та ін.

Мета дослідження – визначити групи психічних станів студентів у різних ситуаціях навчальної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Специфіка основних ситуацій навчальної діяльності студентів виражається не тільки в конкретному асортименті станів, що актуалізуються у зв'язку з тим чи іншим навчальним завданням, але і в тісноті (або навпаки, віддаленості) взаємозв'язків між станами. «Дистанція» між станами може служити підставою для формування таксономічних груп станів [7]. Психічні стани при їх переживанні в тій чи іншій ситуації навчальної діяльності об'єднуються в групи. Кожен об'єкт такої групи тісніше пов'язаний із іншими об'єктами своєї групи, ніж із об'єктами інших груп [5].

Реалізуючи наше дослідження, ми перевіряли припущення про те, що психологічна специфіка трьох основних форм навчальних занять у виші (лекції, семінару, навчальній роботі в домашніх умовах) суб'єктивно відображається в тісноті зв'язків між окремими психічними станами, в утворених ними таксонах (групах), їх кількості і змістовної наповненості. Для визначення таксономічних груп застосовувався ієрархічний агломеративний метод (метод деревовидної класифікації). Кількість виділених

кластерів визначалося за критерієм «значущого стрибка коефіцієнта злиття» [6]. Кластеризації піддалися тільки ті об'єкти (категорії психічних станів), середньогрупова оцінка яких дорівнювала не менше ніж 1 бал. Тому у структуру дендрограми станів, що проявляються у студентів на семінарі, увійшло тільки 59 категорій (див. рис 1), на лекції - 51 категорія (див. рис 2), а для занять в домашніх умовах - 56 категорій (див. рис. 3). Як міра відстані (близькості) використана Евклидова дистанція. Процедура класифікування виконана методом Уорда [2; 6].

Психічні стани студентів під час семінару організовані в три великих кластера: перший – «апатія – заклопотаність», другий – «азарт – здивування» і третій – «активність – сміливість».

Структура першого кластера свідчить про організацію психічних станів у функціональну систему, призначену для психічної регуляції навчальної діяльності саме в умовах семінарського заняття (з усіма його ризиками труднощами, викликами і стресами). Даний кластер увібрав у себе 30,5% всіх понять, які зазнали кластеризації та тематично охоплює два специфічних класу станів – втрату сил, пригніченість, фрустрованість, нестача енергії (перший підкластер «апатія – пригніченість») і тривожні переживання («страх – заклопотаність»). Таким чином, у структурі першого кластера представлена підсистема психічних станів, що мають виражену негативну модальність і відображають труднощі, з якими студенти стикаються на семінарському занятті. Це – «сонливість», «втома», «лінь» та ін. і розвиток своєрідного «охоронного гальмування», призначеного для економії енергії, і переживання марності зусиль «безвихідь», «безпорадність», «пригніченість»), і ознаки «краху надій» («досада», «прикрість» тощо), і викликана тривогою емоційна нестабільність («страх», «занепокоєння», «коливання» і т.п.).

Другий кластер в даній дендрограмі вийшов найбільш об'ємним (охоплює 37,3% класифікуються категорій) і отримав назву «Емоційного». Багато дослідників підкреслюють, що практично всі психічні стани є емоційними в тому сенсі, що в структурі кожного з них присутні ті, чи інші пролонговані емоції.

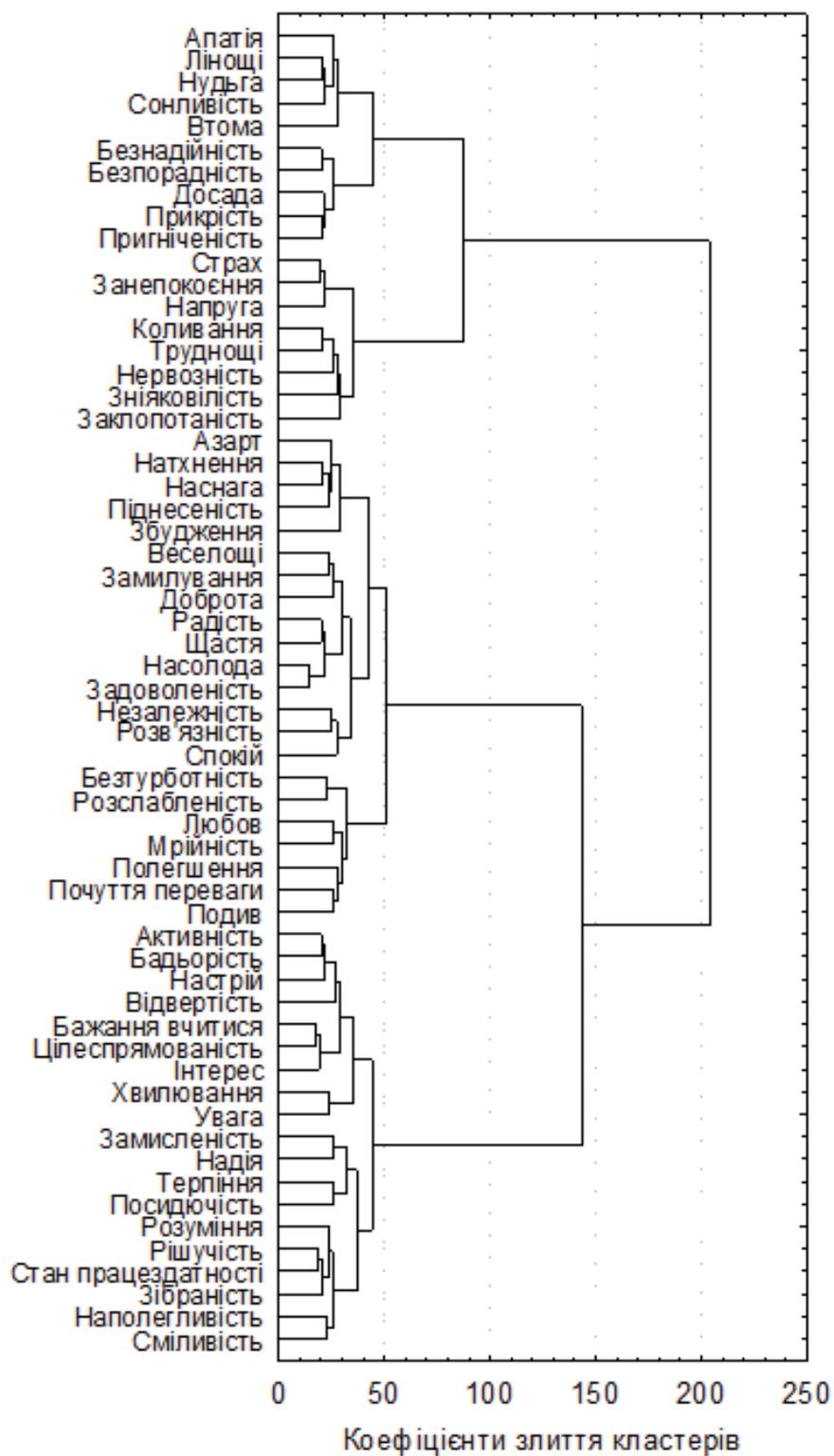

Рис. 1. Структура стану досліджуваних протягом семінару

Однак доцільним є виділення емоційних станів у «вузькому» сенсі слова, тобто таких, ядро яких складають саме емоції. Це дозволяє відмежувати даний клас станів від станів, що будуються на іншій психологічній основі – активаційних, мотиваційних, вольових, розумових, тензійних, аттенційних, тощо [1; 4; 8]. У структуру другого кластера увійшли саме емоційні стани у вузькому сенсі слова.

Другий кластер складається з трьох підкластерів. 1-й – підкластер «душевного підйому» («азарт – збудження») відображає прагнення студента емоційно включитися в роботу на семінарі; 2-й – підкластер «веселість – спокій» отримав назву «радісного», скільки свідчить про наявність позитивного емоційного тону і отриманні задоволення від процесу навчальної роботи; 3-й підкластер «безтурботність – подив» певною мірою є антиподом 2-го підкластеру першого кластера. Він свідчить про прагнення студентів розслабитися, позбутися напруги і занепокоєння, віддатися мріям, випробувати відчуття полегшення.

Третій кластер за обсягом дещо поступається другому, але перевершує перший. Він об'єднує 32,2% категорій і включає в себе кілька різновидів станів переважно неемоційної природи. Так, у 1-му підкластері даного кластера («активність – увага») об'єдналися в систему активаційні, мотиваційні та аттенційні стани студентів. 2-й підкластер («задумливість – сміливість») сконцентрував у собі стани когнітивної природи, тобто «Стани розуму» – «задумливість», «надія», «розуміння», «рішучість» і вольові стани («терпіння», «зібраність», «посидючість», «наполегливість» і т.п.)

Таким чином, аналіз структури дендрограми психічних станів студентів на семінарському занятті показує їхню інтегративну природу, демонструє багатоплановість переживання особистістю студента конкретного відношення до результату актуальною для нього навчальної діяльності в даних напружених умовах.

На рис. 2 відображена структура психічних станів студентів на лекції. Як і у випадку з дендрограмою семінару, тут утворилися три кластери по змістовній наповненості і змістом схожі на кластери дендрограми семінару.

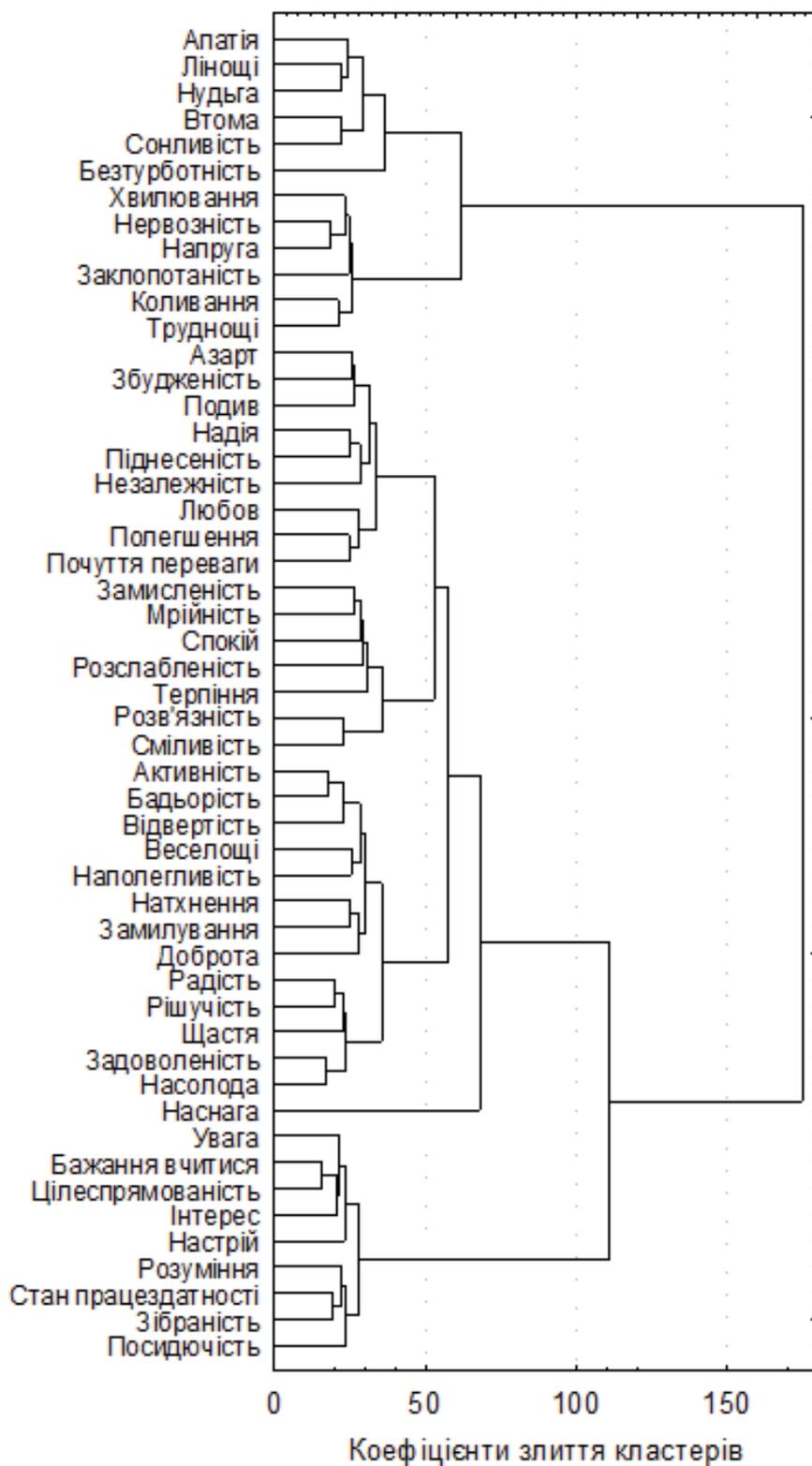

Рис. 2. Структура стану досліджуваних під час лекції

Перший кластер – «апатія – труднощі», – об'єднує негативно забарвлені психічні стани, які можуть розвиватися у студентів на лекції. Однак кластер негативних психічних станів, що проявляються на лекції, помітно поступається за обсягом аналогічного кластеру станів на семінарському занятті. Крім того, він менш «тяжкий» для досліджуваних, не містить «надмірно важких», хворобливих станів, які спостерігалися в першому кластері дендрограми станів на семінарі. До нього увійшло всього лише 23,6% понять із числа зазнали кластеризації. Він також розпадається на два підкластери, зміст яких приблизно такий же, як і на рис. 1. 1-й підкластер («апатія - безтурботність») вказує на бажання випробовуваних ухилитися від витрати енергії, а 2-й - підкластер «емоційної нестабільності».

Слід зауважити, що на відміну від дендрограми семінару, у 1-му підкластері першого кластера вже немає таких станів, як «безвихідь», «безпорадність», «досада», «прикрість», «пригніченість». Але при цьому сюди потрапило стан із виразно позитивною емоційним забарвленням – «базтурботність». Таким чином, стан браку енергії на лекції істотно відрізняється від стану нестачі енергії на семінарі. У першому випадку – це прояв «ледачої розслабленості через відсутність проблеми», а у другому це, швидше, «психічна виснаженість через надлишок проблем, спроби вирішення яких безуспішні».

2-й підкластер першого кластера на лекції також дещо відмінний від свого аналога з дендрограмою семінару: ця група психічних станів являє собою свого роду «полегшену версію» того, що переживається на семінарі. На семінарі стан напруги студентів просякнуте страхом і почуттям фрустрованості (останнє відображено в понятті «конфуз»). На лекції у студентів «коливання», «стурбованість», «напруженість» залишаються, але «страх» і «конфуз» – відсутні.

Головною особливістю другого кластера («азарт – наснага» дендрограми станів на лекції є його досить значний об'єм. У нього увійшло 58,8% категорій. Інша його особливість – присутність неемоційних станів у кожному з трьох його підкластерів, що

ускладнює їх однозначне визначення. На відміну від семінару, навчальна робота на лекції породжує велику кількість взаємопов'язаних і перехідних одне в інше позитивних емоційних, мотиваційних, вольових, тензійних і активаційних станів у студентів. Так, 1-й підкластер («азарт – почуття переваги») увібрав у себе крім емоційних станів азарту, почуття переваги, любові та розумові стани подиву і надії, а також вольовий стан «незалежність». Та ж картина змішування різних видів станів спостерігається також у структурі 2-го підкластеру «задумливість – сміливість». Тут присутні когнітивні елементи задуму і мрійливості, емоційні складові – «розв'язність» і «спокій» (які до того ж в певній мірі є антиподами), і навіть вольові прояви – «терпіння» і «сміливість». Така ж тенденція змішування різноякісних психічних станів (при перевазі все ж станів емоційних) спостерігається і в 3-му підкластері другого кластера: емоційні стани радості, захоплення, доброти переплетені тут із вольовими («наполегливість»), активаційними («активність», «бадьорість») станами.

Більш-менш однозначно може бути визначена природа третього кластера психічних станів студентів на лекції («увага – посидючість»). Він є переважно мотиваційно-вольовим, бо містить стани, що відображають функціонування мотиваційно-спонукальних («бажання вчитися», «цілеспрямованість», «інтерес» тощо) і вольових («зібраність» «посидючість») компонентів навчально-пізнавальної діяльності студентів на лекції. Один з двох когнітивних компонентів цього кластера, – стан уваги, – містить виражені вольові прояви (довільність уваги).

Таким чином, навчальна діяльність студентів на лекції активізує меншу кількість психічних станів порівняно з семінаром. При цьому скорочення асортименту переживань відбувається головним чином у «негативній» частині спектру станів: лекція для студента не тільки об'єктивно, але і суб'єктивно менш небезпечна і стресогенна. Інша особливість феноменології переживань у лекційній ситуації – менша її тематична структурованість, недостатня чіткість у ладі позитивної емоційної відповіді. Тут більш виражені взємпереплетіння, взаємопереходи різних видів станів (емоційних, мотиваційних, вольових, розумових, активаційних та ін.).

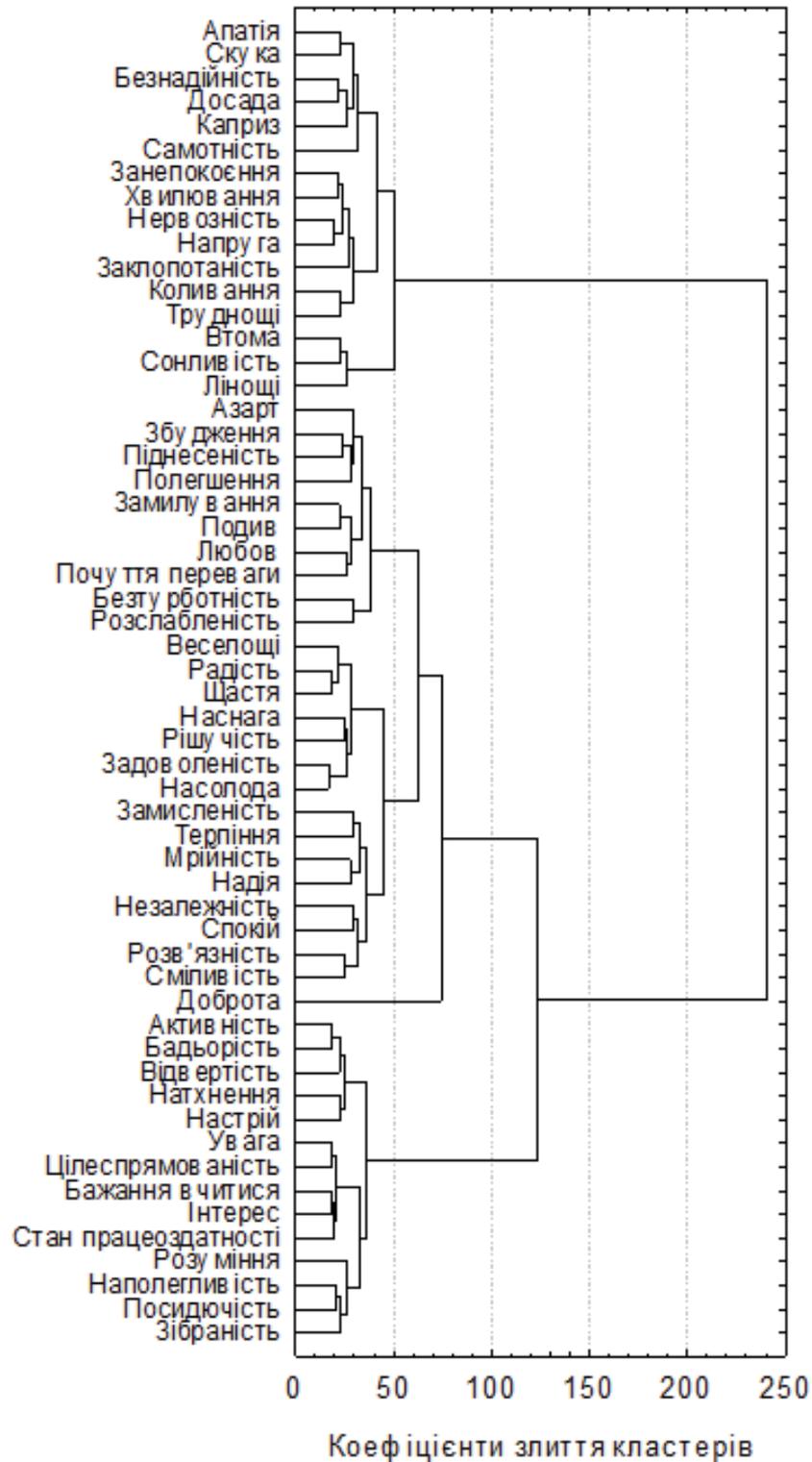

Рис. 3. Структура стану досліджуваних вдома, при підготовці до занять

Рис. 3 ілюструє структуру переживань, що виникають у студентів у ситуації домашньої навчальної роботи. Ця дендрограма містить три кластери, аналогічні за змістом трьом кластерам двох попередніх дендрограм. Однак, у структурі кластерів станів студентів під час навчальної роботи вдома є певна специфіка.

Перший кластер («апатія – лінь») об'єднує негативні стани і розділяється на три підкластери. Тематика переживання втоми структурно виділилася тут в окремий – 3-й підкластер («втома – лінь»). Перший підкластер відображає факт розвитку в ситуації домашньої навчальної роботи стану безвиході та фрустрованості. Примітною особливістю, що характеризує даний підкластер є наявність у ньому стану самотності. В аналогічних підкластерах двох попередніх дендрограм такого стану не було, що зайвий раз підтверджує тезу психологів про відображувальну природу психічних станів, передачі в них (і через них) сутності ситуації діяльності та відносини суб'єкта до специфіки конкретного особистісно-ситуативної взаємодії. Працюючи вдома, студент об'єктивно наданий сам собі, і стан самотності переживається досить інтенсивно. 2-й підкластер («занепокоєння – труднощі») об'єднує стани, що є досить виразними феноменологічними маркерами тривоги («хвилювання», «нервозність», «стурбованість» і т.п.).

Оцінюючи перший (негативний) кластер психічних станів студентів у домашніх умовах в цілому, необхідно відзначити, що по своїй змістовній наповненості він ближче до аналогічного кластеру станів, пережитих на лекції, ніж на семінарі, хоча за своїм обсягом (28,6% категорій, які зазнали кластеризації) він, звичайно, ближче до останнього.

Обсяг другого кластера («азарт – доброта») – 46,4% класифікованих категорій, тобто щось середнє між тим, що спостерігалось в аналогічному кластері першої та другої дендрограм). Тут проявився досить виразний поділ на три підкластери. 1-й («азарт – розслабленість») майже цілком складається з емоційних станів (за винятком «здивування», яке є розумовим психічним станом), які свідчать про свободу від

тривоги і турбот, супроводжують і регулюють процес взаємодії суб'єкта з цікавим і значущим для нього об'єктом («захоплення», «здивування», «азарт», «любов» і т.п.). 2-й підкластер («веселість – задоволення»), також, в основному, наповнений емоційними станами, відображає в основному результати такої взаємодії («задоволення», «радість», «щастя», «задоволення», «веселість» і т.п.). У 3-му підкластері крім емоційних станів («спокій», «розв'язність») вже з'являються розумові («задумливість», «мріяння» тощо), вольові («терпіння», «незалежність») та інші стани.

Третій кластер («активність – зібраність») відрізняється цілком чіткою структурою. Він об'єднав категорії у три підкластери. У 1-му («активність – настрої») явно домінує тематика активації. 2-й кластер («увага – стан працездатності» – в основному мотиваційний, а 3-й («розуміння – зібраність») – переважно вольовий.

Таким чином, структура системи психічних станів студентів під час занять у домашніх умовах характеризується більшою чіткістю, ніж структура їхніх станів на лекції. Головна відмінність третьої дендрограми від дендрограми семінару – менш екстремальний і менш розгорнутий перший (негативний) кластер, що відображає труднощі і проблеми навчальної діяльності, ту «психологічну ціну» яку доводиться «платити» особистості за якісну та успішну навчальну діяльність.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Психічні стани у навчальній діяльності студентів відбивають особливості перебігу пізнавальних, емоційно-вольових та індивідуально-психологічних процесів протягом різних навчальних ситуацій. Аналіз структури дендрограми психічних станів студентів на семінарському занятті показав їхню інтегративну природу, багатоплановість переживання особистістю студента конкретного ставлення до результату актуальною для нього навчальної діяльності в даних напружених умовах. Навчальна діяльність студентів на лекції активізує меншу кількість психічних станів порівняно з семінаром. Виявлено, що лекція для студента не тільки

об'єктивно, але і суб'єктивно менш небезпечна і стресогенна. Структура системи психічних станів студентів під час занять в домашніх умовах характеризується більшою чіткістю, ніж структура їх станів на лекції та менш екстремальним і менш розгорнутим переживанням труднощів і проблем навчальної діяльності, ніж у структурі переживань під час семінару.

Список використаних джерел

1. Ильин Е.П. Психофизиология состояний человека / Е. П. Ильин. — СПб. : Питер, 2005. — 412 с.
2. Кузнецов М.А. Эмоциональная память / М.А. Кузнецов. — Х. : Крок, 2005. — 568 с.
3. Олдендерфер М.С. Кластерный анализ / Олдендерфер М.С., Блэшфилд Р.К. // Факторный, дискриминантный и кластерный анализ / Под ред. И.Е. Енюкова. — М.: Финансы и статистика, 1989. — С. 139-215.
4. Куликов Л.В. Психогигиена личности. Вопросы психологической устойчивости и психопрофилактики: Учебное пособие / Л.В. Куликов. — СПб. : Питер, 2004. — 464 с.
5. Наследов А.Д. Математические методы психологического исследования. Анализ и интерпретация данных. Учебное пособие / А.Д. Наследов. — СПб. : Речь, 2004. — 392 с.
6. Олдендерфер М.С. Кластерный анализ / М.С. Олдендерфер, Р.К. Блэшфилд // Факторный, дискриминантный и кластерный анализ / Под ред. И.Е. Енюкова. — М. : Финансы и статистика, 1989. — С. 139–215.
7. Петренко В.Ф. Основы психосемантики / В.Ф. Петренко. — 2-е изд., доп. — СПб. : Питер, 2005. — 480 с. — (Серия «Мастера психологии»).
8. Сопов В.Ф. Психические состояния в напряженной профессиональной деятельности / В.Ф. Сопов. — М. : Академический Проект; Трикста, 2005. — 128 с. — (Психологические технологии).

А.И. Кузнецов

ПСИХИЧЕСКИЕ СОСТОЯНИЯ СТУДЕНТОВ В РАЗНЫХ СИТУАЦИЯХ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ВУЗЕ

В статье представлен анализ психических состояний студентов в различных учебных ситуациях. Показано, что психические состояния в учебной деятельности студентов отражают особенности протекания познавательных, эмоционально-волевых и индивидуально-психологических

процессов в течение различных учебных ситуаций. Психические состояния студентов на семинарском занятии отличаются интегративной природой, многоплановостью переживаний, лекция активизирует меньшее количество психических состояний, является менее стрессогенной, во время занятий в домашних условиях психические состояния характеризуются большей четкостью, менее развернутым переживанием трудностей и проблем учебной деятельности.

Ключевые слова: *психические состояния, эмоциональные состояния, учебная деятельность, учебные ситуации, психические состояния на лекции, семинаре и при подготовке дома, кластерный анализ.*

O.I. Kuznetsov

MENTAL STATE OF STUDENTS IN VARIOUS SITUATIONS OF LEARNING ACTIVITIES AT THE UNIVERSITY

Mental conditions in the training of students reflect the peculiarities of cognitive, emotional and volitional and individual psychological processes for different learning situations.

Structure analysis of the dendrogram of the student's mental states in seminars showed their integrative nature, the diversity of experience of the individual student's particular relationship to the actual results for a learning activity in these stressful conditions.

The educational activity of students in a lecture activates has a smaller number of mental states compared to the seminar. We found that the lecture for students not only objectively but also subjectively less dangerous and stressful. Structure of the mental states of students during class at home is characterized by greater clarity than the structure of classes and lectures on less extreme and less expanded experience difficulties and challenges of training activities than in the structure experiences during the seminar.

Key words: *mental states, emotional state, learning activities, learning situations, mental state at the lecture, seminar and training at home, cluster analysis.*

Надійшла до редакції 01.08.2014 р.